

Branka Migotti, Evidence for Christianity in Roman Southern Pannonia (Northern Croatia) - A catalogue of finds and sites, BAR International Series 684, Oxford 1997, 117 str. s ilustracijama.

Primljeno/Received: 1998.12.1.
Prihvaćeno/Accepted: 1998.12.15.

Mirja Jarak
HR 10000 Zagreb, Hrvatska
Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta
I. Lučića 3

Knjiga Branke Migotti o ranokršćanskom materijalu iz hrvatskog prostora kasnoantičkih panonskih provincija, donosi rezultate autoričina proučavanja bogate građe u muzejskim zbirnama sjeverne Hrvatske. B. Migotti započela je svoja istraživanja građe s ranokršćanskim obilježjima u vrijeme priprema za 13. međunarodni kongres za starokršćansku arheologiju, kada je pripremila izložbu o materijalnoj ostavštini ranokršćanskog razdoblja iz sjeverne Hrvatske a u popratnom katalogu objavila studiju o toj temi. Njezina nova knjiga objavljena u engleskom izdanju predstavlja proširivanje i obogaćivanje studije iz 1994. g., što se logično nadovezalo na autoričino dalje bavljenje problemima ranokršćanskog razdoblja u sjevernoj Hrvatskoj.

Najveći dio knjige zauzima opširan katalog nalaza, u kojemu pored uobičajene kataloške obrade, autorica daje i interpretaciju svakog pojedinog nalaza zasnovanu na uvidu u povijesni i arheološki kontekst. Tako koncipiranom katalogu prethodi jedan uvodni i jedan zaključni tekst, u kojima se ukazuje na karakteristike istraživog prostora i vremena i na značenje spoznaja koje su proizašle iz proučavanja izabrane arheološke građe.

U uvodnom poglavlju knjige posebna je pažnja poklonjena političkim i crkvenim prilikama u Panoniji u kasnoj antici te povijesti istraživanja toga razdoblja. Antičke panonske provincije predstavljaju po svom geografskom položaju i cestovnoj mreži tranzitno područje između dvaju dijelova Rimskog Carstva. Preko panonskog prostora išle su ceste koje su povezivale istočni i zapadni dio Carstva. Hodočasnici koji su putovali u Palestinu prolazili su također panonskim prostorom. To je doprinosilo kvaliteti života u kasnoj antici i otvorenosti za nove ideje. Kristijanizacija sjeverne Hrvatske odvijala se u 3. st., istovremeno s razvojem kršćanskih zajednica u sjevernoj Italiji i Dalmaciji. U izvorima su, međutim, vrlo rijetki podaci o zbivanjima tijekom 3. st. Tek je vrijeme Dioklecijanova progona opširnije prikazano u

izvorima, da bi zatim nalazili podatke koji govore o panonskim biskupijama tijekom 4. st. kada je cijeli panonski prostor bio obilježen arijanstvom kao glavnim neortodoksnim religijskim pravcem. Za 4. i kasnija stoljeća postavljaju se pitanja o panonskim biskupijama, podudaranju između svjetovne i crkvene administrativne podjele itd. O svim tim problemima pisalo se u literaturi i ranije i B. Migotti u ovom dijelu svoje knjige uglavnom slijedi dosadašnje spoznaje. Ono što predstavlja njezin poseban doprinos proučavanju ranokršćanskog razdoblja u sjevernoj Hrvatskoj slijedi nakon uvodnog izlaganja. Riječ je o odabiru i interpretaciji arheološke građe s ranokršćanskim obilježjima.

Kao posebna poglavlja koja prethode katalogu ranokršćanskih nalaza, ističu se poglavlja o kultu Nepobjedivog Sunca i o kršćanskom gnosticizmu. Ta dva poglavlja odnose se na tzv. prijelazno razdoblje, osobito na 3. st. kada se unutar rimske mnogobožачke religije izdvajaju monoteističke koncepcije koje su same po sebi bliže kršćanskom svjetonazoru od ranije poganske religioznosti. *Sol invictus*, čije se štovanje razvilo neposredno prije službene afirmacije kršćanstva, može se u mnogim elementima promatrati gotovo kao kršćansko božanstvo, pa je razvoj toga kulta predstavljao zgodan prijelaz od klasičnog poganskog mnogoboštva ka kršćanstvu. Obje navedene religijske manifestacije, međutim, vrlo je teško pratiti na razini arheološkog materijala. Kad je riječ o kristijanizaciji navedenih izvorno poganskih religijskih ideja, postoji mogućnost izdvajanja nekih predmeta koji možda predstavljaju očitovanja pogansko-kršćanskog sinkretizma. Budući da su se atributi pripisani Suncu mogli odnositi i na Krista, u umjetnosti se spajanje očitovalo povezivanjem solarnog simbola (krug) s križem. Kršćani su u tako oblikovanim predmetima mogli vidjeti Krista poistovjećenog sa Suncem. B. Migotti u ovom kontekstu donosi niz olovnih privjesaka datiranih u 2. pol. 3. st., koji su svi odreda slučajni nalazi. Za religijsku interpretaciju tih privjesaka u smislu pogansko-

kršćanskog sinkretizma, bitno je povezivanje kružnog oblika s križem. Dok je shvaćanje o povezivanju poganskih i kršćanskih ideja u 3. st. sasvim prihvatljivo, izdvajanje određene grupe predmeta koji bi prezentirali navedenu religijsku situaciju, ostaje dvojbeno. Glavni je prigovor takvom izdvajanju ono što je i sama autorica dovoljno naglasila: nepoznavanje arheološkog konteksta nalaza i mogućnost potpuno slučajnog odabira oblika kružnice i križa, bez ikakvog religijskog značenja, budući da su to najprikladniji oblici za izradu sitnih privjesaka. Slični prigovori mogu se navesti i za mogućnost prepoznavanja ideja kršćanskog gnosticizma u određenoj grupi sitnih predmeta. Stoga izdvajanje sinkretističkog horizonta 3. st. ostaje sasvim uvjetno. Ono, međutim, sasvim opravdano upozorava na postojanje prijelaznog razdoblja u razvoju religijskih shvaćanja i na bliskost nekih poganskih ideja kršćanstvu.

Svjesna teškoća raspravljanja o religijskom značenju predmeta kojima nije poznat kontekst nalaza a koji su često obilježeni religijski neutralnim simboličkim prikazima, B. Migotti sve predmete koje dalje obrađuje u katalogu ranokršćanskih nalaza, određuje prema sljedećoj podjeli: 1) nesumnjivo kršćanski predmeti po svom sadržaju ili kontekstu nalaza; 2) vjerojatno kršćanski predmeti koji po svom oblikovanju ili ukrasima upućuju na kršćansku pripadnost; tu su uključeni i predmeti bez kršćanske simbolike ali pronađeni u sigurnom kršćanskom kontekstu ili zajedno s nesumnjivo kršćanskim predmetima; 3) mogući kršćanski predmeti; uključeni su predmeti datirani u 3. ili čak u 2. st., ali također i oni datirani od 4. do 7. st. ukoliko su obilježeni dvosmislenim, nejasnim simbolizmom.

Gornja klasifikacija nije uvijek strogo provedena niti ju je moguće strogo provoditi. Ponekad je, naime, teško jasno lučiti posebno 2. i 3. skupinu. Iz toga će proizaći i osnovna slabost cijelog prikaza materijalnih tragova ranokršćanskog razdoblja u sjevernoj Hrvatskoj. Jedan dio građe ostao je samo hipotetički određen kao ranokršćanski materijal. Ipak, taj dio predstavlja manjinu u odnosu na ukupnu građu, pa je autoričino nastojanje da ponudi spoznaje o ranokršćanskoj arheološkoj građi iz sjeverne Hrvatske, koliko to stanje istraživanja dopušta, na najbolji način ostvareno.

Građa s ranokršćanskim obilježjima razvrstana je u 9 skupina. Upozoravamo posebno na dvije skupine koje bi trebale biti od temeljnog značenja: obradu ranokršćanske arhitekture i grobnih nalaza.

U poglavlju posvećenom urbanizmu i arhitekturi, jasno je došao do izražaja nedostatak sistematskih arheoloških istraživanja u kojima bi se otkrila crkvena arhitektura ranokršćanskog razdoblja. U cijeloj sjevernoj Hrvatskoj ustanovljena je samo jedna sigurna gradska ranokršćanska građevina - adaptirana bazilika u Varaždinskim Toplicama. Na ostalim lokalitetima samo se s više ili manje vjerojatnosti pretpostavlja sakralna namjena određenih zdanja ili lokacija unutar gradskih struktura. B. Migotti daje pregled mogućih ranokršćanskih položaja u gradovima sjeverne Hrvatske. Tako za Mursu navodi da je moguća kršćanska građevina bila ona

smještena u sjeverozapadnom uglu grada, istraživana 1971. g. U Vinkovcima u samome gradu nije otkopana ni jedna kršćanska crkva. Vjerojatni kršćanski položaji mogu biti samo naslućeni na temelju sitnih nalaza. U Vinkovcima je, međutim, sa sigurnošću utvrđen jedan grobišni položaj izvan gradskih zidina na položaju Kamenice. Tu se vrlo vjerojatno nalazio ranokršćanski mauzolej ili čak grobišna mučenička bazilika. Ističemo važnost ovoga lokaliteta koji svjedoči o vjerojatnom bogatstvu i raznolikosti namjena ranokršćanske arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj. U literaturi se inače pretjerano naglašava nesrazmjernost između poznate ranokršćanske arhitekture u Mađarskoj i u sjevernoj Hrvatskoj. Istina je da je na prostoru mađarske Panonije poznato daleko više crkvenih građevina nego u sjevernoj Hrvatskoj, ali su ukupne spoznaje o razvoju ranokršćanske arhitekture i na području mađarske Panonije prilično fragmentarne. Iz pregleda mogućih ranokršćanskih položaja u gradovima sjeverne Hrvatske jasno se razabire brojnost, nažalost, potpuno neistraženih ranokršćanskih zdanja. I činjenica postojanja sigurne kršćanske građevine u Varaždinskim Toplicama, naselju koje je u antici bilo manjeg značenja, govori o sigurnom postojanju gradskih crkava u velikim gradovima kao što su Sisak, Osijek i Vinkovci.

U poglavlju o oblicima grobova i grobišnim nalazima, obrađena je građa koja predstavlja najpouzdaniji dio ranokršćanskog arheološkog materijala iz sjeverne Hrvatske. Izdvojeni nalazi su nesumnjivo kršćanskog karaktera, a što je osobito važno, jedan dio materijala ima siguran kontekst nalaza. S obzirom na poznate okolnosti nalaza ističu se grobovi s lokaliteta Štrbinci. Tu je pronađena i glasovita grobnica ukrašena freskom, a svojom se tipologijom ističu grobnice u obliku križa, za koji oblik nisu poznate analogije na širem panonskom prostoru. Među pouzdane ranokršćanske nalaze treba dalje ubrojiti sarkofage (nekoliko primjeraka s različitim lokalitetima) i natpisne ploče često ukrašene kršćanskim simbolima.

Ostala obrađena građa raznolikog je karaktera, nažalost često lišena podataka o okolnostima nalaza. Za svaki pojedini predmet predložena je datacija, što će poslužiti i u zaključnoj raspravi o karakteru objavljene građe.

U zaključnoj raspravi doneseni su korisni statistički pregledi lokaliteta u povezanosti s arheološkom građom. Po broju nalaza, ali nažalost odreda slučajnih, ističe se Sisak. Iza Siska po brojnosti nalaza dolaze druga dva značajna gradska centra, Osijek i Vinkovci. Ipak, po značenju nalaza koji osim toga nisu slučajnog karaktera, posebno se ističu Štrbinci i Varaždinske Toplice.

Dalje su statistički obrađeni likovni prikazi na predmetima i natpisne formule. Figuralni motivi uglavnom se javljaju u ograničenom broju primjera. Nema velike učestalosti javljanja pojedinih motiva. Ipak, s nešto više primjera javljanja ističu se inače omiljeni kršćanski motivi golubice, ribe, palmine grane, pauna. Dobri pastir, najčešći motiv slikarstva katakomba i uopće vjerojatno najomiljeniji motiv rane kršćanske umjetnosti, javlja se samo jedanput i to pod znakom upitnika. Riječ

je o jednoj gemi na kojoj je prikazan pastir okružen ovcama, ali bez specifično kršćanskih elemenata. Možda se uopće ne radi o kršćanskom Dobrom pastiru. Prema tome, najomiljeniji motiv rane kršćanske umjetnosti nije sigurno posvjedočen na tlu sjeverne Hrvatske.

Uvjetni karakter statističkih pregleda proizlazi iz karaktera samog arheološkog materijala koji u priličnom broju slučajeva nije sigurno kršćanski. To je autorica knjige dovoljno istaknula. Nedovoljna istraženost sjeverne Hrvatske i nedostajanje arheološkog konteksta za proučavanje predmeta glavno je ograničenje knjige koja, počivajući na uvjetnim premisama ne može ponuditi sigurne zaključke. Ona, međutim, pokazuje mogućnost rasprave o različitim oblicima sačuvane materijalne baštine, što je rezultat autoričine velike erudicije i sklonosti prema detaljima koje dosljedno uzima u obzir pri interpretaciji svih aspekata pojedinih nalaza, pri čemu se, kod dvojbenih nalaza, kršćansko značenje predlaže kao jedno moguće tumačenje a ne kao siguran zaključak.

Što se tiče važnog pitanja kronologije analizirane građe, može se reći sljedeće. Najviše predmeta datirano

je u 3. i 4. st. Ostali horizonti su također zastupljeni, pa tako i vrijeme od 5. do 7. st. Treba napomenuti da je posljednji vremenski horizont, unatoč autoričnim nastojanjima da pokaže kontinuitet ranokršćanskog života, predstavljen s predmetima koji su često samo uvjetno kršćanski ili je riječ o predmetima koji imaju kršćansko značenje (primjerice različite kasnoantičke fibule s kršćanskom simbolikom) ali čija je rasprostranjenost u tom vremenu bila univerzalna pa samom svojom prisutnošću takvi predmeti ne govore dovoljno o kontinuitetu života kršćanskih zajednica u sjevernoj Hrvatskoj. Materijalna svjedočanstva za vrijeme od 5. st. dalje postoje, ali nisu neupitne vrijednosti. Kako je kontinuitet života kasnoantičkog kristijaniziranog stanovništva u 5. i 6. st. sigurno postojao, pred arheološka istraživanja se i dalje stavlja zadaća potpunijeg demonstriranja toga kontinuiteta. Zasada bi, međutim, bili zadovoljni kad bi arheološka istraživanja osvijetlila nedovoljno poznati raniji horizont 4. st. Taj je horizont sasvim sigurno bio bogat i ranokršćanskom arhitekturom i drugom građom, pa je prihvatljivo očekivanje dobrih rezultata u budućim arheološkim istraživanjima.